

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016, p. 67-84

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9670>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 27.05.2016 ✓ Accepted/Kabul: 17.07.2016
✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ali COŞKUN – Prof. Dr. İhsan
TOKER

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE’DE DIŞLAYICI LAİKLİKTE PASİF LAİKLİĞE GEÇİŞ SÜRECİNDE BAŞÖRTÜSÜ YASAĞININ KALDIRILMASI*

İsmail AKYÜZ**

ÖZET

Cumhuriyetin kurulmasının ardından Türkiye’de hakim olan dışlayıcı laiklik anlayışı ve bu doğrultuda uygulanan politikalar, dini uzun yıllar boyunca kamusal alanın dışında tutmuştur. Özellikle 1924-1946 arasında oldukça katı biçimde uygulanan dışlayıcı laiklik karşısında dindarların kamusal alanla ilgili talepleri gündeme getirmesi mümkün olmamıştır. Ancak çok partili siyasi hayata geçildikten sonra dini özgürlüklerle ilgili talepler gittikçe artan şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. 1970’lerden itibaren üniversitelerde başörtülü öğrencilerin sayısı artmaya başlamış, 1980’lerden itibaren mesele bir rejim tartışmasına dönüşerek başörtüsü laikleğe aykırı olduğu gerekçesiyle üniversitelerde yasaklanmıştır. 1980’ler ve 1990’lar boyunca yasak taraftarı olanlarla yasağa karşı olanların mücadelesi söz konusu olmuş, yasak bazen katı biçimde uygulanırken bazen hafifletilmiştir. 1990’lı yıllarda üniversitelerden mezun olmaya başlayan başörtülü öğrenciler kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmaya başlayınca kamusal alanda başörtülülerin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. 28 Şubat postmodern darbesiyle dışlayıcı laiklik yeniden hakim anlayış haline gelmiş ve tüm kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte bütün okullarda başörtüsü yasağı katı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır.

2002 yılında iktidara gelen muhafazakar demokrat Ak Parti genel olarak dışlayıcı laiklik uygulamalarına son vermek, özelde ise başörtüsü yasağını kaldırmak için bir çok girişimde bulunmuş ancak ilk iki iktidar döneminde mevcut anlayışı değiştirmeyi başaramamıştır. Bununla birlikte yapılan yasal düzenlemeler ve atamalarla gerekli altyapı oluşturulmuş, 2011 yılında başlayan üçüncü iktidar döneminde dışlayıcı laiklik anlayışının değiştirilmesine ve bu bağlamda başörtüsü yasağının tamamen kaldırılmasına yönelik adımlar birbiri ardına atılmıştır. Makalede başörtüsü yasağının tarihsel gelişimi ve yasağın kaldırılma süreci dışlayıcı laiklik ve pasif laiklik bağlamında ortaya konulacaktır.

* Bu makale yazarın “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Din Politikaları –Recep Tayyip Erdoğan Dönemi-“ adlı doktora tezindeki ilgili başlıkların gözden geçirilerek makaleye uyarlanmış halidir.

** Öğr. Gör. Dr. Namık Kemal Üniversitesi, El-mek: iakyuz82@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Başörtüsü Yasağı, Dışlayıcı Laiklik, Pasif Laiklik, Ak Parti

**REMOVAL OF VEIL BAN IN THE PROCESS OF TRANSITION
FROM ASSERTIVE SECULARISM TO PASSIVE SECULARISM
IN TURKEY**

ABSTRACT

The assertive secularist approach and its politics that became dominant by the republican period in Turkey has kept away religion out of public sphere for many years. It hasn't been possible that religious segment of society to demand their religious requests about public sphere against assertive secularist politics that applicated rigidly especially between 1924-1946. Barely by multi-party period the requests about religious freedoms have begun to voice. As from 1970s the number of veiled students has raised, as from 1980s the issue has been a regime debate and the veil has banned at universities because it is seen counter to secularism. The supporters of ban and the opposites (supporters of reedom of veil at universities) have struggled throught 1980s and 1990's. In this period the ban has applicated rigidly sometimes and has relieved sometimes. In 1990s veiled students has begun to graduate intensely and to be employed at public insitutions and organizations. Thus the figüue of veiled woman in public sphere has increased. After 28 February postmodern military coup in the late 1990s the assertive secularism has been dominant again and veil ban has begun to applicate strictly at all schools with all public institutions and organizations.

Although the Justice and Development Party (JDP) which has come to power in 2002 has attempted too many times to stop assertive secularist politics in general and to lift the ban of veil especially it couldn't achieve in its first and second governing period. However in its third government the JDP has built a suitable infrastrucure by some legislations and after 2011 it has carried out the politics that end the assertive secularism and in this context lift the ban of veil completely. In this paper it will be examined the historical development of veil ban and its lifting process in the context of assertive secularism and passive secularism.

STRUCTURED ABSTRACT

One of the most important challenge facing societies within the modernization process has been the reorganization of the religion-state-society relations on the basis of nation-state. In this sense, each society has tried to develop the most appropriate model by reproducing his religion-state-society relations towards his own religious-social structure and historical experience. There is no doubt in this regard the Western experience has a strong impact on 'non-Western' societies by playing an extremely important role. Nearly two hundred years of Westernization /

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016

modernization experience in our country, the restructuring of religion-state-society relations has emerged as an important issue.

In this sense, the reforms implemented during the Republican period have led to radical transformations and shaped the new nation-state on the basis of secularism. In the context of religion-state relations, Kemalist revolution has brought solutions to some of the issues that are inherited from the Ottoman Empire on one hand, has led to the emergence of serious problems about religious freedoms on the other hand. Carrying religious symbols and references out of the public sphere and controlling religion (the institutions that provide religious services and education) has underlied the secularist thought that inspired from France but exceeded it. This idea is seen clearly in all reforms about religion-state-society.

The fundamental characteristic of this secular understanding that reflected rigidly and uncompromisingly to the religious politics of early republican period and one-party era has been carry religion out of the public sphere. In this sense, this understanding is called as “assertive secularism” against the “passive secularism” which adopts more flexible approach on religion’s public visibility.

Kuru (2011: 34) defines assertive secularism through its opposition to religion’s visibility in public sphere. Kuru claims that there is no state completely assertive secularist (which excludes religion from public sphere completely) or fully passive secularist (which allows all kinds of religious visibility in public sphere).

Passive and assertive secularisms have different degrees. In this sense, France and Turkey despite ideological similarities, they differ in the level of exclusion of religion from the public sphere. The applications such as banning headscarf in universities and in private schools and the prohibition of private religious education show that Turkey has more exclusive attitude than France against the religion. In this sense who are against the assertive secularist practices in Turkey, although they are not against itself of secularism, have tried to soften current practices about public visibility of religion as they put forward passive secularism. Islamists, conservatives, right-wings and liberals are mostly representatives of this segment (Kuru, 2011: 37).

The secularist applications that have been begun institutionally with abolish of the Khilaphet immediately after the proclamation of the Republic have gained momentum after 1928 and especially in 1930’s it has begun to felt strongly (Kocaoglu, 2007: 1298). The problems caused by the assertive secularism adopted with Republican period began to be openly expressed barely after switching political life into multyparty era. In time demands from the public have led to concessions from assertive secularism. Thus, the principle of secularism that excludes religion began to lose its effect and religion began to re-conquer the social life in Turkey (Akkır, 2014: 55).

The secularism that included to the Constitution in 1937 has been one of the most important principles which give the regime its main colour. By this being against to secularism has also been perceived as anti-regime. This has often led to perceived the demands that expressed

Turkish Studies

in the basic of religious freedoms as anti secularism and hence as anti-regime. In this context veiled women's demands to enter the universities and public institutions have perceived not as a matter of religious freedom as a matter of regime. So their enterance of these institutions has been tried to prevent over the years as an extention of assertive secularism. "The veil in public sphere" has been a social problem in time. This problem has emerged two fractions: in one side assertive secularists who worry about secular nature of regime and advocate banning the headscarf in the public sphere. In other side passive seculariss who think the headscarf is not a threat for regime but a religious freedom. Passive secularists claim that the increase of public visibility of religion would not harm the secular nature of the regime. Contrarily the secularism must guarantee all religious freedoms. However assertive secularists claim that the religion must be removed out of the public sphere because this damages the secular nature of regime.

As it was stated above thefounders of Republic has adopted an assertive secularist approach which positioned religion out of the public sphere. In this manner they framed religious references and symbols just individual life and kept religion out of the public sphere. This situation has led to the emergence of a lot of problems about religious freedom. Primarily the veiled women have been kept from universities durng 1980's and from public institutions during 1990's. The assertive secularist policies that applied in one-party era partially softened after swiching multiparty era and have been remittent over time. In the late 1990s, the headscarf plucked from context of religious freedom and evaluated as politic symbol thus became a matter of regime. As a result of assertive secularism that became dominant understanding by the February 28 postmodern coup (1997), the headscarf has banned all educational and public institutions completely. The Justice and Development Party (JDP) came to power in 2002 and attempted several times for lifting veil ban throughout its first and second government periods. But all attempts has been failed by prevention of desicion-making centres which dominated by assertive secularism. In its third government period the JDP has provide a proper ground with some legislative arrangements and administrative personnel changings. By these regulations the JDP has replaced assertive secularist understanding with passive secularist understanding. Thus the veil ban has been lifted at all education and public institutions and organisations. The most distinctive features of this process is that the veil ban has not been evaluated as a political symbol but as a fundamental right and religious freedom. Thus it has been prevented that the question turnes into a regime crisis. In this process the secularism has not criticized and the secular nature of regime has not debated. Hwever prevalent secularism has changed functionally and the assertive secularist understanding has replaced with passive secularist understanding.

Keywords: Ban of Veil, Assertive Secularism, Passive Secularism, Justice and Development Party

GİRİŞ

Modernleşme sürecine giren toplumların karşılaştığı en önemli güçlüklerden birisi din-devlet-toplum ilişkilerinin ulus devlet temelinde yeniden düzenlenmesi olmuştur. Bu anlamda her toplum kendi dini-toplumsal yapısı ve tarihsel tecrübesi doğrultusunda din-devlet-toplum ilişkilerini yeniden üreterek kendisi için en uygun modeli geliştirmeye çalışmıştır. Kuşkusuz bu konuda Batı tecrübesi son derece önemli bir rol oynayarak ‘batı-dışı’ toplumlar üzerinde güçlü bir etkide bulunmuştur. Yaklaşık iki yüz yıllık batılılaşma/modernleşme tecrübemizde din-devlet-toplum ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ülkemizde de önemli bir sorun olarak kendini göstermiştir. Bu anlamda Cumhuriyet döneminde uygulanan reformlar radikal dönüşümlere yol açarak yeni ulus devleti laiklik temelinde şekillendirmiştir. Din-devlet ilişkileri bağlamında bir taraftan Osmanlıdan tevarüs edilen sorunların bir kısmına çözüm getiren Kemalist devrimler diğer taraftan dini özgürlükler noktasında ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fransa’dan mülhem; ancak dini sembol ve uygulamaları kamusal alanın dışına taşıma konusunda Fransa’yı geride bırakan laiklik anlayışının temelini, dini (din hizmetleri ve din eğitimi sağlayan kurumları) kontrol altına alma ve kamusal alanı dini sembol ve referanslardan arındırma düşüncesi oluşturmuştur. Din-devlet-toplum ilişkileriyle ilgili yapılan tüm reformlarda bu düşünce kendini açıkça göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti döneminde uygulanan din politikalarına oldukça katı ve tavizsiz biçimde yansıyan bu laiklik anlayışının en temel karakteristiği dini kamusal alanın dışına taşımak şeklinde kendini göstermiştir. Bu anlamda dinin kamusal görünürlüğü noktasında daha esnek bir yaklaşım benimseyen “pasif laiklik” karşısında bu anlayış “dışlayıcı laiklik” olarak adlandırılmaktadır. Dışlayıcı laikliği, dinin kamusal alanda görünürlüğüne karşı çıkışı üzerinden tanımlayan Kuru (2011: 34), hiçbir devletin bütünüyle dışlayıcı laik (dini kamusal alandan tamamen dışlayan) veya bütünüyle pasif laik (kamusal alanda her türlü dini görünürliğe izin veren) olmadığını ileri sürmektedir. Pasif ve dışlayıcı laikliğin dereceleri bulunmaktadır. Bu anlamda Fransa ve Türkiye ideolojik benzerliklerine karşın, dinin kamusal alandan dışlanma düzeyleri açısından farklılık göstermektedirler. Başörtüsünün üniversitelerde ve özel okullarda yasaklanması ve özel din eğitiminin yasak olması gibi uygulamalar, Türkiye’de devletin din karşısında Fransız devletine kıyasla daha dışlayıcı bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu anlamda laikliğin bizzat kendisine karşı olmamakla birlikte, Türkiye’deki dışlayıcı laiklik uygulamalara karşı çıkanlar, dinin kamusal görünürlüğü noktasında pasif laikliği öne çıkararak mevcut uygulamaları yumuşatmaya çalışmışlardır. Bu kesimi temsil edenler genellikle İslamcılar, muhafazakar sağcılar ve liberaller olmuştur (Kuru, 2011: 37).

Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra Hilafet’in kaldırılmasıyla kurumsal alanda başlayan laiklik uygulamaları 1928 yılından itibaren hız kazanmış, 1930 yıllarda özellikle sosyal-kültürel alanda kendini iyiden iyiye göstermiştir (Kocaoğlu, 2007: 1298). Cumhuriyetin kurulmasının ardından benimsenen dışlayıcı laiklik anlayışından kaynaklanan sorunlar ancak çok partili siyasi hayata geçildikten sonra açıkça dile getirilmeye başlanmış, tabandan gelen talepler zamanla dışlayıcı laiklik anlayışından tavizler verilmesine yol açmıştır. Böylece, Türkiye’deki dini dışlayan laiklik ilkesi etkisini kaybetmeye ve din toplumsalı yeniden fethetmeye başlamıştır (Akkır, 2014: 55).

1937’de Anayasaya dahil edilen laiklik, rejime ana rengini veren en önemli ilkelere biri olmuş ve laiklik karşıtlığı aynı zamanda rejim karşıtlığı şeklinde algılanarak Cumhuriyet rejiminin en önemli hassasiyetlerinden biri olmuştur. Bu durum, dini özgürlükler noktasında dile getirilen taleplerin çoğu zaman laiklik; dolayısıyla rejim karşıtlığı gibi algılanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda kadınların başörtülü olarak özeldede üniversitelere genelde ise kamusal alana (kamu kurum ve kuruluşlarına) girme talepleri bir dini özgürlük meselesi olarak değil rejim meselesi olarak algılanmış ve dışlayıcı laiklik anlayışının bir uzantısı olarak yıllar boyunca engellenmeye çalışılmıştır. Zamanla toplumsal bir mesele haline gelen ‘kamusal alanda başörtüsü’, bir tarafını

rejimin laik niteliğine zarar gelmesinden endişelenen ve kamusal alanda başörtüsünün yasaklanmasını savunan dışlayıcı laiklerin oluşturduğu, diğer tarafını ise başörtüsünün rejim tehdidi olarak değil bir dini özgürlük olarak ele alınması ve yasağın kaldırılması gerektiğini savunan pasif laiklerin oluşturduğu iki kesimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Pasif laikler dinin kamusal görünürlüğünün artmasının rejimin laik niteliğine zarar vermeyeceğini; bilakis laikliğin tüm dini özgürlükleri garanti altına alması gerektiğini ileri sürerken dışlayıcı laikler dinin kamusal alandan tamamen çıkarılması gerektiğini; aksinin rejimin laik niteliğine zarar vereceğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle 1980 sonrasında laiklik anlayışları itibarıyla “pasif laikler” olarak adlandırabileceğimiz kesim üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldırmaya yönelik pek çok girişimde bulunsa da atılan her adım dışlayıcı laik anlayışın etkili olduğu karar alma mekanizmalarının engellemesiyle karşılaşmış mesele 28 Şubat sürecine kadar belirsizliğini koruyarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ancak 28 Şubat postmodern darbesiyle birlikte (1997) güçlü bir şekilde hakim anlayış haline gelen dışlayıcı laiklik başörtüsünün tüm eğitim kurumlarıyla birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında kesin bir şekilde yasaklanmasına yol açmıştır. 2002 yılında iktidara gelen ve yaklaşık 15 yıldır ülkeyi tek başına yöneten eski ‘siyasal İslamcı’ kadroların ‘muhafazakar demokrat’ kimliğiyle kurduğu Ak Parti iktidarlarında dışlayıcı laiklik anlayışından pasif laiklik anlayışına doğru bir evrilme yaşanmış, bu doğrultuda başörtüsü yasağı da 2011 yılından itibaren kademeli bir şekilde önce üniversitelerde ardından tüm eğitim kurumlarıyla birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında kaldırılmıştır. Bu makalede başörtüsü yasağının tarihsel gelişimi ve Ak Parti’nin ilk iki iktidar dönemindeki teşebbüslerinin ardından üçüncü iktidar döneminde kademeli bir şekilde kaldırılma süreci ‘dışlayıcı’lıktan ‘pasif’liğe doğru bir değişim seyri izleyen laiklik anlayışı bağlamında ortaya konmaya çalışılacaktır.

Başörtüsü Yasağının Tarihsel Gelişimi

Kılık-kıyafet konusu Türk modernleşmesinde başından beri sorun yaratan, merkezî bir konu olagelmış, en az iki yüz yıldır Batı modeli üzerine yapılan reformlar hakkındaki mücadele, öncelikle görünüş üzerine verilen bir kavga olarak ifade edilmiştir (Yağcı, 2008). Bu anlamda kadınların kamusal görünürlüğüne ve karşı cinslerin toplumsal kaynaşmasına yönelik Kemalist reformlar İslami ahlakın kadının “iffetliliği” ve “görünmezliği” üzerine kurduğu, özel/kamusal alanlar konusundaki tanımlar için radikal bir değişiklik anlamına gelmiştir. Kadınların hem bedensel açıdan hem de kamusal rollerinde görünürlük kazanmaları ve rakip bir model olarak yüceltilmeleri Türkiye’deki toplumsal yaşamın laikleştirilmesini mümkün kılan önemli unsurlardan birisi olmuştur (Göle, 1998: 30,31). Dolayısıyla Kemalist ideolojinin modernleştirme projesinin en etkili olduğu tek parti döneminde batılı kadın imajı yüceltilirken dindar/muhafazakar kadın imajı daha çok köylü, taşralı, geri kalmışlığın ifadesi olarak algılanmıştır. Bu anlamda kadının kamusal alana katılımı yönündeki kılık kıyafet ve hayat tarzında zahirde batılı kadınları ve yaşantılarını model alan düzenlemeler üzerine, dindar aileler bir içe çekilme tutumunu benimsemişlerdir. Dindar ve muhafazakar aileler kız çocuklarını mevcut okullara göndermemiş ya da onları özel olarak eğitmeyi tercih etmişlerdir (Aktaş, 2005: 826). Ancak çok partili hayata geçişle birlikte katı laiklik uygulamalarında yumuşamaya gidilmesi ve 1961 Anayasası’nın ardından farklı kimliklerin kendini ifade etmesine imkan tanıyan nispi özgürlük ortamı ile birlikte 1960’lardan itibaren başörtülü kadınların kamusal görünürlüğü artmaya başlamıştır.

Kamusal alanda başörtüsüne karşı ilk engelleme Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Hatice Babacan isimli öğrencinin (Ak Parti Milletvekili Ali Babacan’ın halası) 1968 yılında başörtüsüyle derse girdiği için okuldan uzaklaştırılmasıyla yaşanmış, ertesi sene bu olayı protesto etmek için 35 öğrenci başörtüsüyle okula gelmeye başlamıştır (Hür, 2010). Babacan olayıyla birlikte kamusal alanda tesettürün varlığı sorunu yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır (Aktaş, 2005: 829). 1975-1976 öğrenim yılından itibaren imam-hatip okullarına başörtüsüyle gidilmesine izin verilmesi, çok sayıda örtülü kız öğrencinin üniversiteye gitmesine olanak sağlamış; 1970’lerin sonu

tesettürlü öğrencilerin pek çok üniversitede görünmeye başladığı ve üniversitelerin bunu engellemek üzere idari önlemler aldıkları bir dönem olmuştur. 1979’da üniversite seçme sınavına girecek erkek öğrencilerin sakallı, kız öğrencilerin de başörtülü resimleri ile kayıt yaptıramayacakları duyurulmuştur (Hür, 2010). Yine bu dönemde bu uygulamalara karşı protesto eylemleri başlamıştır. Fakat meselenin rejimin niteliğini ilgilendiren bir sorun olarak algılanması, yasal düzenlemelere konu olması ve merkezinde “türban meselesi”nin yer aldığı İslamcı bir siyasi dağarcığın meydana çıkması 12 Eylül 1980 darbesinin sonrasına denk gelmektedir (Yağcı, 2008).

80’li yıllara kadının naklettiği değerler, modern Türkiye’nin çalkantılı gerçekliği içinde tartışılmaya devam etmiş, bu bağlamda dindar kadının kamusal hayatta özellikle üniversite düzeyindeki eğitim alanları aracılığıyla yer alma ısrarı çeşitli tepki ve itirazlar içinde varlığını sürdürmüştür (Subaşı, 2005: 143). Özellikle 80’li yıllardan itibaren laiklik-irtica tartışmalarının en çok başörtüsü meselesi üzerinde gerçekleştiği; meselenin ifade hürriyeti, eğitim hakkı, dini özgürlük bağlamından koparılarak ideolojik bakış açısıyla değerlendirilip bir rejim tehlikesi meselesi haline getirilerek bir türlü çözüme kavuşturulamadığı görülmektedir. Aşağıda kısa bir özetini vereceğimiz başörtüsü ile ilgili yapılan/yapılmaya çalışılan düzenlemeler göstermektedir ki başörtüsünü yasaklayan net bir kanun mevcut değildir. Yasak mahkemeler tarafından laiklik ilkesine atfla muğlak bir şekilde üretilmiştir. Bu nedenle yasağın sınırları hep belirsiz olmuştur. Zira başörtülü olduğundan dolayı bir sanığın mahkeme salonundan, bir ziyaretçinin üniversite kampusundan çıkarıldığı görülmüştür (Kuru, 2011: 186). Yasak konusu Anayasa Mahkemesi ve Danıştay’ın kararları, YÖK Kanunu, MEB’in yönetmelikleri arasında tam bir çıkmaza girmiş, yıllar içerisinde farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Kamusal alanda, özellikle üniversitelerde başörtüsü meselesinin seçilmiş hükümetlerle atanmış yargı organları arasında adeta bir mücadeleye dönüştüğü görülmektedir. Bu anlamda on yıllar içinde tabandan gelen başörtüsü serbestliği talebinin hükümetler tarafından sağlanmaya çalışıldığı, buna mukabil hemen her teşebbüsün yargı tarafından akamete uğratıldığı söylenebilir. Ancak yaşanan onca tartışmaya rağmen konu yasal bir zemine kavuşturulamamıştır. Uygulamaların hepsi o anki karar vericilerin tercihine bırakılmıştır; yasak karşıtları güçlendiğinde uygulama yumuşamış, aksi durumda sertleşmiştir (Kuru, 2011: 186, Özdalga, 1998: 59-68).

Başörtüsü yasağıyla ilgili fiili engellemeler sürmekle birlikte ilk yasal düzenleme 1981’de MEB’in hazırladığı “Kılık Kıyafet Yönetmeliği” ile gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kurulan cunta yönetimi okullarda uygulanmak üzere bir kılık kıyafet yönetmeliği hazırlamaya girişmiş, dönemin Milli Eğitim Bakanı emekli Tuğgeneral Hasan Sağlam, Talim ve Terbiye Dairesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan, (DİB) imam-hatip okullarında okuyan kızların başlarının açık mı, kapalı mı olacağı konusunda görüş istemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın Diyanet’ten görüş istemesi laiklik bağlamında tartışmalara neden olmuş, laik bir devletin din kurumundan fetva sormasının laikliğe aykırı olduğu ileri sürülmüştür (Dündar, 2005, Hür, 2010). Bununla birlikte Din İşleri Yüksek Kurulu 30 Aralık 1980 tarihli kararında Kur’an’a atfla örtünmenin dinin bir gereği olduğunu vurgulamakla kalmamış aynı zamanda insan hakları bağlamında İnsan Hakları Beyannamesine atfla temel bir hak olduğunu ve 1924 Anayasası ile 1961 Anayasasına atfla da din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir mesele olduğunu belirtmiştir. Kararda dikkat çeken kısımlarından biri de:

“...devrim kanunlarından kıyafetle ilgili olan 671, 677 ve 2596 sayılı kanunların hiç birinde kadın kıyafetiyle ilgili hükme de yer verilmemiştir. Esasen, Atatürk’ü ve ilkelerini, -çoğu zaman yapıldığı gibi- dinimizin kadın kıyafetiyle ilgili hükümlerine karşı göstermek, memleketimiz yararları ve Atatürk ilkelerinin benimsenmesi açısından son derece sakıncalı bir tutumdur. Müslüman Türk vatandaşı,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016

«ya Allah'ın emri, ya Atatürk ilkeleri» şeklinde son derece vahim bir tercihle karşı karşıya bırakılmamalıdır”

ifadeleridir¹. Kararın sonuç kısmında ise başörtüsüyle ilgili bir yasaklamanın, belirtilen sebeplerden dolayı uygun olmayacağı ifade edilmiştir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 1980, 77). Diyanet'in başörtüsü yasağına karşı bir görüş bildirmesine rağmen bir sene sonra MEB tarafından 1981 yılında yayınlanan kılık kıyafet yönetmeliği ile öğretmenlerin ve öğrencilerin (sadece imam hatip okulları değil, tüm) okullarda başörtüsü takması kesin bir şekilde yasaklanmıştır (MEB, 1981, 8/3349). Bu yönetmelik, sonraki yıllarda İslamcı-laik şeklinde ortaya çıkan kutuplaşmanın en çok gerginlik oluşturan ve çözümsüzleşen bir maddesi olarak gündemde kalmıştır (Aktaş, 2005: 833).

Başörtüsüyle ilgili asıl tartışma yükseköğrenim alanında yaşanmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası kurulan Milli Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanarak, 6 Kasım 1981 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, yükseköğretim sistemini yeniden yapılandırmıştır. Bu yeni sistemin en önemli unsuru, yüksek öğretimin ulusal düzeyde sevk ve idaresi için Yükseköğretim Kurulu (YÖK) adıyla yeni bir kurum kurulması ve böylece merkezîyetçi bir yapıyı esas almasıdır (Gür ve Çelik, 2011: 10). Bundan sonra üniversitelerdeki başörtüsü yasağının uygulanması YÖK eliyle gerçekleştirilmiştir. 1981'de MEB tarafından yayımlanan yönetmelikteki “yüksekokullar” ifadesi, YÖK'ün kurulmasından sonra yapılan değişiklikle kaldırılarak, üniversitedeki kılık kıyafet düzenlemeleri YÖK'e bırakılmıştır.

Ancak üniversitelerde başörtüsü yasağını uygulamanın zor olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Zira pek çok öğrenci yasağa boyun eğmeyerek cezalandırılmayı veya okuldan atılmayı tercih etmiştir. Gelen tepkiler üzerine iki sene sonra Mayıs 1984'te yasağın yumuşatılarak, omuzları örten büyük başörtüsü yerine başın arkasından bağlanan türban denilen başlığa izin verilmiştir (Göle, 1998: 61,63).

Ancak 1987'de YÖK tarafından, Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'nde “Yükseköğretim Kurumlarının dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünüm dışındaki bir kıyafet ve görünümde bulunmak” yasaklanmıştır. Bu yasağa aykırı hareket edenler için “kınama disiplin cezasının” verilmesi öngörülmüştür. 1988 yılında Özal hükümeti tarafından YÖK Kanunu'na, ek bir maddeyle² “Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir” ifadesi eklenmiş, kanun 27 Aralık 1988'de Resmi Gazetede yayınlanarak üniversitelerde başörtüsü serbest bırakılmıştır. Ancak kanun kısa süre sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüş ve mahkeme 7 Mart 1989 tarihli, çok tartışmalı (Özbudun ve Hale, 2010: 126) kararıyla kanunu anayasaya aykırı bularak iptaline karar vermiştir³.

Kararın ardından 1990 yılında ANAP hükümeti yeni bir kanun çıkararak “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla, yüksek öğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir” ifadesiyle üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakmaya bir kez daha teşebbüs etmiş, kanun Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Kuru, 2011: 189). Bu kez dönemin ana muhalefet partisi Sosyal Demokrat Halkçı Parti Anayasa Mahkemesine iptal davası açmış, mahkeme 9 Nisan 1991 tarihli kararında kanunun anayasaya aykırı olmadığına, ancak mahkemenin daha önceki kararı ışığında yorumlanması gerektiğine hükmetmiştir. Mahkeme bu

¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı, Konu: İmam Hatip Liselerinde Okuyan Kız Öğrencilerin Kıyafeti, Karar No: 77, Karar Tarihi: 30.12.1980

² 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44 üncü Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun, Kanun No: 3511, Kabul Tarihi: 10.12.1988

³ Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar No: 1989/12, Karar Tarihi: 07.03.1989

kararıyla kanunu iptal etmemiş, ancak gerekçeli kararıyla kanunun başörtüsü yasağını kaldırmadığı yorumunda bulunmuştur⁴.

Anayasa Mahkemesinin bu kararından sonra yasak taraftarları üniversitelerde başörtüsünün mahkeme kararlarıyla yasak olduğunu savunurken yasak karşıtları her tür kılık kıyafeti serbest bırakan kanun yürürlükte olduğundan ve başörtüsünü yasaklayan bir kanun da bulunmadığından yasağın hukuksuz olduğunu savunmuşlardır. Bu hukuki belirsizlikten dolayı, 28 Şubat dönemine kadar başörtüsü konusunda tutarlı bir politika izlenmemiş, yasak taraftarı rektör, dekan veya bölüm başkanlarının olduğu üniversitelerde yasak tamamen veya kısmen uygulanmaya devam etmiştir. YÖK başkanları da bu konuda önemli rol oynamıştır: Özal’ın atadığı Mehmet Sağlam döneminde yasak mahdut sayıda üniversitede uygulanırken, 28 Şubat döneminde Süleyman Demirel tarafından atanan Kemal Gürüz ile Ahmet Necdet Sezer tarafından atanan Erdoğan Teziç yasağı tüm üniversitelere en sert şekilde empoze etmişlerdir (Kuru, 2011: 190).

Bu anlamda YÖK, 15 Eylül 1997 tarihinde başörtülü öğrencilerin okullara alınmasını yasaklayan bir genelge yayımlamıştır. Kısa bir süre sonra yasak tüm üniversitelerde uygulanmış, başörtülü öğrenciler ve yasağa karşı olanların tüm direnişine rağmen geri adım atılmayarak üniversitelere başörtüsüyle girilmesine izin verilmemiştir. Başörtüsü yasağı sadece üniversitelerde uygulanmakla kalmamış, bazı şehirlerde İHL öğrencileri de yasak kapsamına alınmış ayrıca başörtüsü tüm kamu kurumlarında yasak hale getirilmiştir. Bu kapsamda kılık kıyafet hükümlerine uymadıkları gerekçesiyle kamu kurumlarında çalışan çok sayıda memur irtica ile mücadele kapsamında çeşitli disiplin cezalarına çarptırılmış veya görevlerinden uzaklaştırılmıştır (Kuru, 2011: 191).

YÖK Disiplin Kurulu tarafından 1997 yılında; Kılık Kıyafet Yönetmeliği’ne uymadıkları gerekçesiyle 16 personel kamu görevinden çıkarılma cezası, 1998 yılında Kılık Kıyafet Yönetmeliği’ne uymadıkları gerekçesiyle 31, türban yasağı ile ilgili gösteriye katıldıkları gerekçesi ile 11 personel, kamu görevinden çıkarılma cezası, 1999 yılında Kılık Kıyafet Yönetmeliği’ne uymadıkları gerekçesiyle 50 personel, türban yasağı ile ilgili gösteriye katıldıkları gerekçesi ile 3 personel, 2000 yılında Kılık Kıyafet Yönetmeliği’ne uymadıkları gerekçesiyle 8 personel, ideolojik ve siyasi amaçlı türban takmak gerekçesi ile 19 personel ve irticai faaliyette bulunduğu gerekçesi ile 1 personel olmak üzere 1997-2000 yılları arasında toplam 139 personel kamu görevinden çıkarılmıştır. MEB tarafından 1997-2001 yılları arasında Kılık-Kıyafet Yönetmeliği’ne aykırı davrandıkları veya “irtica” gerekçesi ile 3527 öğretmenin görevine son verilmiştir. Diğer taraftan 33.271 personel hakkında yukarıda belirtilen benzer suçlamalardan soruşturma açılmış, bunlardan 11.890’ı hakkında muhtelif disiplin cezaları verilmiştir. Yine bu dönem zarfında, Kılık-Kıyafet Yönetmeliğine aykırı davrandığı halde devlet memurluğundan çıkarılmamak ya da ilişkisi kesilmemek gayesiyle kendi istekleriyle istifa eden/istifa etmek zorunda bırakılanların sayısı da tam olarak bilinmemektedir. Bu rakamın, görevine son verilenlerin sayısının çok daha üzerinde bulunduğu tahmin edilmektedir (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 26).

2000’li yılların başında Türkiye’de başörtüsü yasağı eğitim müesseselerinin ötesinde kamu kurumlarını ve seçimle gelinen her türlü siyasi pozisyonu da kapsar hale gelmiştir. “Türban” sorunu hem “laik” hem de “İslamcı” kesim tarafından Türkiye’nin en önemli sorunları arasında görülmüştür. Laik kesimin iddiaları, geleneksel örtünme biçimlerinden ayrıştırılması gereken türbanın siyasal bir simge olduğu, konunun Türkiye’nin gündemine İslamcı partiler tarafından getirildiği, kadınların örtünmesinin Siyasal İslam’ın şeriat özelemleriyle örtüştüğü, tüm bu gelişmelerin sonucunda türban takan kadınların sayısında artış olduğu şeklinde özetlenebilir. Buna karşın İslamcı kesimin iddiaları, örtünmenin kişinin dini inancıyla ve/veya kimliğiyle bağlantılı olduğu, siyasal simge olarak

⁴ Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar No: 1991/8, Karar Tarihi: 09.04.1991

kullanılmadığı, başı kapalı öğrencilerin üniversiteye devam edememelerinin bir hak ihlali oluşturduğu ve bu konunun çözümünün Türkiye'nin en önemli meseleleri arasında olduğudur (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 23).

Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş ve Başörtüsü Yasağının Kaldırılması

Ak Parti, gerek tabanındaki başörtüsü hassasiyeti, gerekse parti yöneticileri, milletvekili ve bakanlardan pek çoğunun eşi başörtülü ve/ya başörtüsü yasağından mustarip olduğu için ilk iktidar döneminden itibaren sorunun çözümü için gerekli adımları atmaya başlamıştır. Başörtüsü yasağı yüzünden hem geçmişte yaşanan mağduriyetler, hem de iktidar döneminde yaşanan ve ilerde yaşanması muhtemel problemler nedeniyle sorunun bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiği düşünülmüştür. Kamu çalışanları veya öğrencilerin yaşadığı mağduriyetler bir yana, Ak Parti ile dışlayıcı laik kesim arasındaki ilk başörtüsü krizi 2002 genel seçimlerinin üzerinden bir sene geçmeden, 2003 yılında Cumhurbaşkanı tarafından verilen 29 Ekim Cumhuriyet Resepsiyonunda yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Meclis Başkanı Bülent Arınç, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bazı kabine üyeleri, Anayasa Mahkemesi'nin iki üyesi, Sayıştay Başkanı ve çok sayıda Ak Parti milletvekilini eşleri türban takıyor gerekçesiyle o yılki resepsiyona eşsiz davet etmiştir. Bu çağrıyı ayrımcılık olarak nitelendiren Ak Parti milletvekillerinden bir bölümü davetiyeleri iade ederken partinin üst organlarında yapılan değerlendirmelerden sonra milletvekillerinin resepsiyona katılmaması kararlaştırılmıştır. Aslında yaşanmakta olan gerilim, Ak Parti iktidarının ilk günlerine kadar uzanmaktadır. Göreve başlamasından sonraki süreç içinde hem Cumhurbaşkanı Sezer hem de askerler laikliğe karşı uygulamalar konusunda hükümeti birkaç kez uyarılmışlar, Milli Güvenlik Kurulu'nda sert tartışmalar yaşanırken, askerlerin düzenlediği resepsiyona türbanlılar alınmamıştır. Ancak, araya Irak savaşının girmesi nedeniyle türban gerilimi geri plana atılmıştır (DW, 29.10.2003).

Ak Parti'nin yasağı kaldırmak için ilk ciddi girişimi 2004 yılında olmuştur. Geçmiş yıllarda yaşanan gelişmeler, başörtüsü yasağının kaldırılmasına yönelik meclisin hazırladığı kanunların yüksek mahkemelerce iptal edildiğini veya uygulanmasının engellendiğini göstermiştir. Bu anlamda direkt kılık kıyafetle ilgili bir kanuni düzenlemenin meseleyi çözemeyeceği anlaşılmış, yasağın dolaylı olarak kaldırılması gerektiği düşünülmüştür. Herhangi bir kanunla kesin sınırları çizilemeyen başörtüsü yasağının yönetmeliklerle uygulandığı mevcut durumda YÖK'ün yeniden yapılandırılması ile birlikte ilk olarak yükseköğretimde yasağın kaldırılması, en azından mümkün olabildiğince hafifletilmesi hedeflenmiştir. Zira Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan tecrübe yasağın uygulanmasına karşı YÖK başkanının ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. Bu anlamda Ak Parti hükümeti YÖK yasasında yapılacak bir değişiklikte YÖK'ü yeniden yapılandırmayı ve o dönem yasağı katı bir şekilde uygulayan YÖK başkanı Erdoğan Teziç'i değiştirerek yasaklamanın önüne geçmeyi hedeflemiştir. Ancak YÖK'ün yapısını değiştirmeyi amaçlayan ve 2004 yılında tarihinde mecliste kabul edilen 5171 sayılı kanun dışlayıcı laik kesimin yoğun tepkisine neden olmuş, pek çok öğretim elemanı, ana muhalefet partisi milletvekilleri ile birlikte sokağa çıkarak kanunu protesto etmiştir (Zaman, 14.05.2004; Hürriyet, 14.05.2004). Dışlayıcı laik medyanın aleyhteki yayınları ve YÖK liderliğindeki akademisyenlerin sokaklardaki protestolarının ardından Cumhurbaşkanı Sezer kanunu veto etmiştir. Meclis, Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen, hukuki ifadesiyle yeniden görüşülmek üzere meclise iade edilen bir kanunu ilk oylamadaki gibi yarıdan bir fazla oy ile geçirerek vetoyu aşabilmektedir. Ancak Ak Parti, dışlayıcı laik kesimle yaşanan gerilimi daha fazla artırmamak için, Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen bu kanunu ikinci defa meclisten geçirerek Cumhurbaşkanı'nın onayına sunma yoluna gitmemiştir (Kuru, 2011: 190).

2005 yılında Başbakan Erdoğan'ın Danimarka'da gazetecilere yaptığı bir açıklamada AİHM'nin başörtüsü kararını eleştirerek, konunun din ve vicdan özgürlüğü ile eğitim hakkı

bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürerek mahkemelerin bu özgürlükleri kısıtlamasına karşı olduğunu ifade etmiştir. Devamında meselenin inançla ilgili olduğunu ve buna da mahkemelerin değil, din otoritelerinin karar vermesi gerektiğini, söz konusu başörtüsü olduğu için de “ulema”nın dini gereklilik olup olmadığı noktasında ne dediğine bakılması gerektiğini söylemiştir (Milliyet, 15.11.2005). Başbakanın “ulema” çıkışı beraberinde yine laiklik tartışmalarını getirmiş, muhalefet açıklamanın laiklikle bağdaşmayacağını savunurken karşı taraf mahkemelerin kararına göre hareket edildiğini/edileceğini, ancak bir eylemin dini olup olmadığına mahkemelerin değil, o dinin kabul edilmiş otoritelerinin karar verebileceğini, dolayısıyla başbakanın yanlış bir şey söylemediğini savunmuşlardır (Hürriyet, 16.11.2005).

Ak Parti’nin ilk iktidar döneminde başörtüsü tartışmalarını farklı bir boyuta taşıyan diğer olay da Danıştay saldırısı olmuştur. 2006 yılında yaşanan Danıştay saldırısıyla başörtüsü sorunu “dinci terör” bağlamına itilmeye çalışılmış, bu durum çözüm yolunda atılacak adımların bir süre daha ertelenmesine sebep olmuştur. 26 Ekim 2005 tarihinde Danıştay İkinci Dairesi aldığı bir kararla, Ankara Altıncı İdare Mahkemesi’nin, Ankara Valiliği’nin Ankara yakınlarında, Gölbaşı’ndaki Bayrak Hemşire Okulu’nda öğretmen olan Aytaç Kılıncı’nın okula gidip gelirken türban takması nedeniyle müdürlüğe atanmasını reddetmesini haklı bulan kararını onaylamıştır⁵. Buna karşılık Erdoğan Danıştay’ın, aynı zamanda kamusal alan tartışmalarını başlatan bu kararını eleştirerek “Ben özgürlüklerin egemen olduğu bir ülkenin başbakanı olarak bu kararı kınıyorum” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Hürriyet, 17.05.2006).

Kararın üzerinden bir sene geçmeden 17 Mayıs 2006’da Alparslan Arslan isimli bir avukat Danıştay binasına girerek, türban karşıtı karara imza atan Danıştay İkinci Dairesi hakimlerinden Mustafa Yücel Özbilgin’i öldürmüş ve diğer dört hakimi yaralamıştır. Olay, toplumu bir kez daha laik ve “dinci” olarak ikiye bölmüş, ertesi sabah Ankara’daki bazı yargıçlar ve öğretim üyeleri ile birlikte binlerce insan Anıtkabir’de toplanarak hükümete karşı hoşnutsuzluklarını ve öfkelerini sergilemişlerdir. Yapılan yürüyüşün ardından Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay adına yapılan ortak açıklamada, “Saldırıda kimi siyasilere ve basının olumsuz beyanları etkili olmuştur” denilerek Ak Parti işaret edilmiştir (BBC Turkish, 18.05.2006). Özbilgin’in cenaze töreni de hükümete karşı, laiklik yanlısı bir gösteriye dönüşmüştür. Cenaze törenine Türk bayrakları ve Atatürk posterleriyle katılan kalabalık “Katil başbakan”, “katiller aramızda”, “katiller dışarı”, “molla Tayyip”, “laiklik düşmanı Meclis Başkanı”, “Türkiye laiktir, laik kalacak” gibi sloganlar atmıştır. Avluda, Başbakan Erdoğan’ın 6 Nisan’da yaptığı konuşmasından alıntılanan, “Danıştay’da birçok engelle karşı karşıyayız. Ya engelleri aşacağız, ya bizi anlayanla yürüyeceğiz” sözlerinin yer aldığı dövizle, “Azmettiren Bülent Arınç” yazılı pankart dikkati çekmiştir. Cenazeye katılan Ak Parti’li bakanlara ise plastik şişeler fırlatarak tepki gösterilmiştir (Milliyet, 19.05.2006). Saldırının ardından en dikkat çeken açıklama ise dönemin Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök’ten gelmiştir. Saldırı sonrası gelişen protestolara destek vererek, “Gösterilen reaksiyon, halkın duyarlılığı hakikaten hem ümit vericidir, takdir edicidir” şeklinde açıklama yapan Özkök, “Ancak bu bir tek güne, bir tek olaya reaksiyon olarak kalmamalı, devamlı olarak herkes tarafından takip edilmelidir” diyerek protestoların devam etmesi gerektiğine işaret etmiştir (Hürriyet, 19.05.2006). Genelkurmay Başkanı’nın bu açıklamasını, askerinin olayı, siyasal sistem üzerindeki etkisini yeniden tesis etmek için kullanmaya çalışması şeklinde yorumlayan Yavuz (2011: 201-202)’a göre bu açıklamalar, genel seçimler öncesi Ak Parti karşıtı duyguları canlandırmayı amaçlamıştır.

Başbakanlık koltuğunda oturan Erdoğan ise saldırının bir komplo olduğunu, suni bir rejim tehlikesi oluşturularak Ak Parti’nin yıpratılmaya çalışıldığını ileri sürmüştür (BBC Turkish, 19.05.2006). Ancak saldırının sebebi her ne olursa olsun konumuz açısından en önemli sonucu Ak

⁵ Danıştay İkinci Daire, Esas No: 2004/4051, Karar No: 2005/336G, Karar Tarihi: 26.10.2005

Parti'nin başörtüsü sorununun çözümü için işaret ettiği toplumsal ve kurumsal mutabakat düşüncesine büyük zarar vermiş olmasıdır. Zira gerek Erdoğan, gerekse diğer partililer, sık sık, yasağın kaldırılması konusunda toplumsal bir mutabakat olduğunu, fakat bir kurumsal mutabakat olmadığını (bununla şüphesiz CHP'nin, ordunun ve yargının muhalefeti kastedilmektedir) ifade etmişler ve kurumsal mutabakatı sağlamaya çalışacaklarını vaat etmişlerdir (Özbudun ve Hale, 2010: 127). Ancak yaşanan olay kurumsal mutabakatı sağlamak bir tarafa, var olan toplumsal mutabakatı⁶ da zedelemiş, laik kesim ile dindarlar arasındaki kutuplaşmanın artmasına sebep olmuştur. Bu da başörtüsü yasağını kaldırma girişimlerinin bir süre daha ertelenmesine sebep olmuştur.

2007 genel seçimlerinden de galibiyetle çıkan Ak Parti, ikinci iktidar döneminde başörtüsü yasağını kaldırmak üzere anayasal bir değişiklik yapmak için hazırlıklara başlamıştır. 2008 yılının başında Erdoğan, İspanya'da resmi temaslarda bulunduğu sırada gazetecilere açıklama yaparken başörtüsüyle ilgili "Türkiye'de başını örtenlere başörtüsünü siyasal bir simge olarak kullandıkları gerekçesiyle baskılar yapılıyor. Velev ki simge olarak taktığını düşünün. Bir siyasî simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere bir yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var?" ifadelerini kullanarak sorunun en kısa zamanda çözüleceğini söylemiştir (Zaman, 15.01.2008). Ertesi gün MHP lideri Devlet Bahçeli'nin başörtüsünün toplumsal uzlaşmayla çözülmesi gerektiğini söylemesiyle Başbakan Erdoğan'ın 16 Ocak'ta hava limanında "Sorunun çözümü için Anayasa'yı beklemeye gerek yok, mutabık olduğumuz bir cümleyle çözeriz" sözleri işi siyasal bir proje hâline getirmiş, 17 Ocak'ta Devlet Bahçeli yazılı açıklama yaparak, Anayasa'nın 10. maddesinin 4. fıkrasının değiştirilmesini önermiştir (Aksiyon, 28.01.2008). Ak Parti ve MHP kurmayları, müzakereler sonunda "Konu, yükseköğretimde kanayan bir yaradır. İki parti tarafından da hak ve özgürlükler açısından değerlendirilmektedir" açıklamasıyla anlaşmayı kamuoyuna duyurmuşlardır (NTVMSNBC, 05.06.2008).

Neticede iki parti, yoğun görüşmelerden sonra anayasanın 10. ve 42. Maddelerine ilişkin bir değişiklik teklifi üzerinde mutabık kalmışlar ve meclisteki görüşmelerden sonra gerekli değişiklik 9 Şubat 2008'de 411 milletvekilinin oyula kabul edilmiştir. Yasağı kamu hizmeti verenler (öğretim elemanları) için değil, hizmet alanlar (öğrenciler) için kaldırmak amacıyla 10. Maddeye italik yazılı kısım eklenmiştir: "Devlet organları ve idari makamları, bütün işlemlerinde *ve her türlü kamu hizmetinden yararlanılmasında* kanun önünde eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorundadır." Ayrıca yasak okul öğrencileri için değil, sadece üniversite öğrencileri için kaldırıldığından 42. Maddeye şu cümle eklenmiştir: "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yüksek öğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir." Burada dikkat çeken husus, her iki değişikliğin de dine dair herhangi bir referans içermemesidir (Kuru, 2011: 191).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından atanan YÖK başkanı Yusuf Ziya Özcan değişikliğin ardından, başörtüsü de dahil olmak üzere üniversitelerde her türlü kıyafetin serbest olduğuna dair bir genelge yayınlamış, ancak Danıştay genelgeyi iptal etmiştir. Rektörlerin çoğunluğu da yasağın devam etmesinden yana tavır almıştır (Kuru, 2011: 191). Yine bu dönemde rektörler birbiri ardına bildiriler yayınlamaya; basında da her gün, hangi üniversitenin türbanlı aldığını, hangisinin almadığı haberleri yayınlanmaya başlamıştır (NTVMSNBC, 05.06.2008).

Anayasada yapılan değişikliğin ardından CHP ve DSP milletvekilleri yapılan değişikliğin anayasanın değiştirilemez maddelerine (yani laiklik ilkesine) aykırı olduğu, dolayısıyla yok sayılması gerektiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmışlardır. Anayasa Mahkemesi

⁶ Çarkoğlu ve Toprak (2006: 71) tarafından yapılan "Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset" isimli alan araştırması deneklerin %70'ten çoğunun kız üniversite öğrencilerinin üniversitede türban takabilmesinden yana olduğunu göstermiştir.

5 Haziran 2008 tarihinde anayasa değişikliğini iptal etmiş; kararı, değişikliklerin anayasanın değiştirilemez nitelikteki ikinci maddesinde belirtilen laiklik ilkesiyle bağdaşmaz olduğu görüşüne dayandırmıştır (Özbudun ve Hale, 2010: 128).

Anayasa Mahkemesi kararın gerekçesinde “Bireysel bir tercih ve özgürlük kullanımı olsa da, kullanılan dinsel simgenin tüm öğrencilerin bulunmak zorunda olduğu dersliklerde veya laboratuvar ortamlarında, farklı yaşam tercihlerine, siyasal görüşlere veya inançlara sahip insanlar üzerinde bir baskı aracına dönüşmesi olasılığı bulunmaktadır. Bu olasılığın ortaya çıkması durumunda taşınan dinsel simgenin başkalarının üzerinde yaratacağı baskı ve olası eğitim aksamaları ile kamu düzeninin bozulması karşısında, üniversite yönetimlerinin ve kamu kurumlarının müdahalesine olanak verilmemesi, herkesin eşit şekilde eğitim hakkından yararlanmasını engelleyebilecektir.” ifadelerine yer vermiştir. Mahkemenin bu gerekçesi, o günlerde başörtüsü tartışmalarıyla ilgili olarak yoğun bir şekilde ülke gündemine gelen “mahalle baskısı” kavramına işaret etmektedir. İlk olarak Şerif Mardin’in, “Religion, Society and Modernity in Turkey” adlı kitabı üzerine 2 Mayıs 2007 tarihinde gazeteci Ruşen Çakır’la gerçekleştirilen bir röportajda (Çakır, 2008: 17) kullandığı “mahalle baskısı” kavramı bu tarihten sonra Türkiye’nin gündemine oturmuş ve başörtüsü tartışmaları bu kavram üzerinden yürümeye başlamıştır (Çetin, 2010: 85). Ancak başörtüsü konusunda “diğerlerine baskı” konusu “mahalle baskısı” şeklinde kavramsallaştırılmadan önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’nin 10 Kasım 2005 tarihli Leyla Şahin kararıyla gündemi meşgul etmeye başlamıştır. AİHM bu kararıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin üniversitelerde başörtüsünü yasaklama hakkını tanımış ve bunu Türkiye’de demokrasinin İslamcılık tehdidinde olabileceği ve başı açıkların baskıya maruz kalabilecekleri iddialarına dayandırmıştır (Kuru, 2011: 191)⁷. Anayasa Mahkemesi’nin gerekçeli kararında da aynı kaygının ifade edilmiş olduğunu görmekteyiz.

Ak Parti’nin başörtüsü yasağını kaldırma girişimleri 2008 yılında dönemin Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından açılan kapatma davasına da konu olmuştur. Yargıtay Başsavcısı Yalçınkaya, “Laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” iddiasıyla Ak Parti’nin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi’ne dava açarak (o tarihte cumhurbaşkanı olan) Abdullah Gül’ün de aralarında bulunduğu, Ak Parti’den 71 kişinin siyasetten yasaklanmasını istemiştir. İddianame dosyasında, İstanbul Haseki ve Vakıf Gureba hastanelerinde türbanlı doktorların çalışması, Erdoğan’ın “Türban konusunda söz söyleme hakkı yargının değil ulemanın” açıklaması, Başbakan Erdoğan’ın İspanya’da yaptığı “Vele ki siyasi simge, suç mu?” şeklindeki demeci, ayrıca Başbakan Erdoğan’ın Danışmanı ve İstanbul Milletvekili Egemen Bağış’ın “Türban, kamusal alan ve üniversitelerin dışında Meclis’te de geçerli olmalıdır” sözleri de yer almıştır. Son olarak türbanın serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliği ile anayasanın laiklik ilkesinin ortadan kaldırılmak istendiği iddia edilmiştir (NTVMSNBC, 18.03.2008). Böylece başörtüsü yasağının kaldırılması yolunda atılan adımlar Ak Parti’yi kapanmanın eşğine getirmiştir. Direkt başörtüsü sorununun çözümü için olmasa da, gerek yüksek yargı engeline takılan politikaları hayata geçirebilmek için, gerekse partinin kapatılma tehlikesini bertaraf etmek için yüksek yargıda yapısal değişikliklerin yapılması gereği anlaşılmış, bu anlamda yeni bir anayasa değişikliği gündeme gelmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partili milletvekillerinin verdiği 27 maddelik anayasa değişikliği teklifi TBMM’de yapılan oylamada 72 ret 336 kabul oyu alarak cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün onayına sunulmuş (NTVMSNBC, 07.05.2010), Abdullah Gül de değişikliğin halkoylamasına sunulmasına karar vermiştir (BBC Türkçe, 13.05.2010). Referandumla kabul edilen anayasa değişiklikleri sonrasında Anayasa Mahkemesi’ne yeni üyeler atanmış ve mahkeme üzerinde “dışlayıcı” laiklerin hakimiyeti zayıflatılmış; ayrıca parti kapatma ve anayasa değişikliklerinin iptali davalarında gerekli

⁷ Kuru, adı geçen çalışmasında AİHM’nin okullarda dini semboller kullanılmasıyla ilgili verdiği çelişkili kararları karşılaştırarak AİHM’yi eleştirmektedir.

oy oranı 2/3'e çıkarılmıştır. Böylece Ak Parti ve benzeri partiler üzerinde dışlayıcı laiklerin parti kapatma tehdidini kullanma ihtimalleri veya başörtüsü yasağını kaldıracak bir anayasa değişikliğini iptal etme ihtimalleri neredeyse kalmamıştır (Kuru, 2011: 192).

Referandumun hemen ardından YÖK aldığı bir kararla üniversite hocalarının başörtülü öğrencileri sınıftan atamayacaklarına, sadece haklarında tutanak tutarak şikayette bulunabileceklerine dair bir karar almıştır (Milliyet, 05.10.2010). Bu karar üniversitelerin bir bölümünde yasağı fiilen kaldırarak, yasağın uygulanması konusunda 28 Şubat öncesindeki muallak duruma dönüşü sağlamıştır (Kuru, 2011: 192).

2010 anayasa değişikliğinin başka bir sonucu da Anayasa Mahkemesi'ne insan hakları ihlalleri konusunda bireysel başvuru hakkının tanınmış ve ileride başörtüsü yasağı mağdurlarının Mahkeme'ye başvurarak yasak aleyhine karar çıkartma yolunun açılmış olmasıdır (Kuru, 2011: 192).

Ak Parti'nin kurucularından Abdullah Gül'ün 2007'de cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından gerek değiştirilen YÖK başkanı, gerekse Gül'ün atadığı pek çok yeni rektör üniversitelerde başörtüsü yasağının büyük ölçüde kaldırılmasını sağlamış ancak geçmiş dönemlerde, özellikle 28 Şubat sürecinde başörtüsü yasağından mağdur olanların sorunları henüz çözülmemiştir. Bunun için 2011 yılında çıkarılan bir torba yasaya öğrenci affi maddesi de eklenmiş ve böylece TBMM Genel Kurulu'nda, Cumhuriyet tarihinin en büyük öğrenci affi kabul edilmiştir. Affa süre sınırlaması getirilmezken, her ne sebeple olursa olsun, yükseköğretim kurumlarıyla ilişkisi kesilenlere dönüş yolu açılmıştır (Milliyet, 11.02.2011). Düzenlemeyle birlikte 28 Şubat süreci dahil, geçmişte başörtüsünden dolayı, okullarından uzaklaştırılan mağdur öğrenciler de, ilk kez bu yıl yarım bıraktıkları okullarına yeniden kayıt hakkı kazanmıştır. Bu yıla kadar, üniversite giriş sınavı için öğrencilerin çektiği fotoğraflarda "açık saçlı olma" şartını koyan YÖK, bu yıl giriş belgesinde ve üniversite sınavlarında başörtüsüne izin vermiştir (Yeni Şafak, 31.08.2011).

2012 yılında MEB'in ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerinin kılık kıyafetini düzenleyen yönetmeliği değiştirilerek öğrencilerin tek tip kıyafet giyme zorunluluğu kaldırılmıştır. 2012 yılında Resmi Gazete'de yayımlanan yeni yönetmelikle⁸ kız öğrencilere, imam-hatip ortaokul ve liseleri ile çok programlı liselerin imam-hatip programlarında tüm derslerde, ortaokul ve liselerde ise seçmeli Kur'an-ı Kerim derslerinde başlarını örtme serbestisi de getirilmiştir.

2006 yılında 5525 sayılı sicil affi kanunuyla⁹ 1999-2005 arasında (kanunda yazılan belli – ağır- suçlar dışında) disiplin cezası alan memurlara genel bir af getirilerek kamu çalışanlarının disiplin cezaları affedilmiş, 12.07.2013 tarihinde kanuna eklenen bir madde¹⁰ ile de 1997 yılından sonra verilen disiplin cezaları nedeniyle memuriyetten çıkarılanlara yeniden göreve dönme hakkı verilmiştir. 31.08.2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Başbakanlık Genelgesi¹¹ ile disiplin affının kapsamı detaylandırılarak 1990-2011 arasında kılık kıyafet hükümlerine aykırı davrandıkları gerekçesiyle memuriyetten atılanlara da memuriyete dönme hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte Hükümetin çıkardığı öğrenci affından yararlanarak eğitimleri tamamlayanlar, "28 Şubat mağduru kadınlar" başlığında yürüttükleri kampanyalarda, 15 yıllık kayıpları olduğunu, kamu sınavına girmek için 40 yaş barajına takıldıklarını ve bunun da ikinci bir mağduriyet yarattığını iddia etmişlerdir. Bu taleplere duyarsız kalmayan hükümet, o tarihlerde (2014) çıkarmaya hazırlandığı yeni bir torba

⁸ Resmi Gazete, Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik, Tarih: 27.11.2012, Sayı: 28480

⁹ Memurlar İle Diğer Kamu Görevlilerinin Bazı Disiplin Cezalarının Affi Hakkında Kanun, Kanun No: 5525, Kabul Tarihi: 22.06.2006

¹⁰ Bazı Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Md.43, Kanun No: 6495, Kabul Tarihi: 12.07.2013,

¹¹ Resmi Gazete, 5525 Sayılı Kanunun Ek 1. Maddesinin Uygulanması Hakkında Usul ve Esaslar, 31.08.2013, sayı:28751

yasaya bu hususun da dahil edilmesi yönünde bir çalışma başlatmış (Hürriyet, 08.06.2014), ancak Başbakan Erdoğan’ın “kamu eşitlik ilkesine aykırı olur, sınavsız olmaz; onlar da girsin” diyerek sınav muafiyetinin torba yasaya girmesine engel olmuştur (Milliyet, 11.06.2014).

Üniversitelerde başörtüsü yasağının kalkmasının ardından kamuda çalışanlar için yasağın kalkmasına yönelik taleplerin arttığı görülmektedir. 2013 yılına gelindiğinde fiili olarak birçok kurumda serbest olan başörtüsünün resmi olarak da serbest bırakılması için yasal bir düzenleme yapılmasına karar verilmiştir. Bu anlamda 30 Eylül 2013 tarihinde Ak Parti tarafından açıklanan Demokratikleşme Paketi’nde hakim, savcı, polis ve asker meslekleri dışında kamu çalışanlarına yönelik başörtüsü yasağının kaldırılacağı açıklanmıştır. 8 Ekim 2013 günü Resmi Gazete’de yayımlanan “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik¹²” ile kamu çalışanları için de başörtüsü yasağı kaldırılmıştır (Radikal, 09.10.2013). İlk bakışta düzenlemenin yargı mensuplarını kapsamadığı anlaşılmakla birlikte ilgili mevzuat dikkatli incelendiğinde yönetmelik ile hakim ve savcılarının da düzenleme kapsamına girdiği görülmektedir. Zira yönetmeliğin (ilk kez 1982’de yayımlanan ve son düzenlemede değiştirilmeyen) 6. Maddesinde Emniyet Hizmetleri Sınıfına mensup olanların, hâkimlerin, savcılarının ve Türk Silâhlı Kuvvetleri’nde görev yapanların ilgili kurum ve kuruluşun özel yönetmeliklerinde belirtilen usul ve esaslara tabi oldukları ifade edilmektedir. Bu anlamda Adalet Bakanlığı ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu mevzuatına bağlı olan hakim ve savcılar için ilgili kurumların düzenlemeleri kamu personelinin kılık kıyafetini düzenleyen yönetmeliğe işaret etmektedir. Bu yönetmelik de yapılan son değişiklikle başörtüsü yasağını kaldırdığından dolayı hakim ve savcılar için başörtüsü yasağının uygulanması söz konusu olmamaktadır (Yeni Şafak, 09.10.2013).

Demokratikleşme Paketi ve kamuda başörtüsünü serbest bırakan yönetmeliğin ardından sıra TBMM’de fiilen devam eden başörtüsü yasağının kaldırılmasına (delinmesine de denebilir) gelmiştir. Dönemin Ak Parti İstanbul milletvekili, aynı zamanda Anayasa profesörü olan Mustafa Şentop, 2011 yılında gazetecilere yaptığı açıklamada, TBMM içtüzüğünde başörtüsüyle ilgili bir yasağın bulunmadığını, dolayısıyla başörtülü olarak Meclis Genel Kuruluna girilebileceğini, zira daha önce Merve Kavakçı’nın bunu yaptığını söylemiştir. Şentop, Kavakçı’nın içtüzüğe aykırı hareket ettiği için değil, dönemin şartları gereği meclisten çıkmak zorunda kaldığını ileri sürmüştür (NTVMSNBC, 12.10.2011). Şentop’un açıklamalarından yaklaşık iki sene sonra Ak Parti’li dört kadın milletvekili (Denizli Milletvekili Nurcan Dalbudak, Konya Milletvekili Gülay Samancı, Kahramanmaraş Milletvekili Sevede Beyazıt Kaçar ve Mardin Milletvekili Gönül Bekin Şahkulubey), o sene gittikleri Hac dönüşü kapanmaya karar vermiş ve Türkiye’ye başörtülü olarak dönmüşlerdir, 31.10.2013 tarihinde ise TBMM Genel Kurulu’na başörtülü olarak giriş yapmışlardır (Sabah, 31.10.2013).

Kamusal alanda başörtüsüne getirilen yasakların kaldırılmasının ardından Türkiye’de ilkler yaşanmaya devam etmiş, 2014 yılındaki yerel seçimlerde Ak Parti’nin Konya’nın Meram ilçesinde belediye başkanlığına aday gösterdiği Fatma Toru Türkiye’nin ilk başörtülü belediye başkanı olarak göreve başlarken (Sabah, 31.03.2014), 2015 yılında İstanbul Anadolu 3. Sulh Hukuk Mahkemesinde görevli bulunan kadın hakim kürsüye başörtüsüyle çıkarak mahkeme salonlarındaki ilk başörtülü hakim olmuştur (Yeni Şafak, 03.11.2015). Ayrıca 2016 yılında Eskişehir’in Sarıcakaya ilçesinde kaymakam vekilliği görevine atanan Neslihan Kısa Türkiye’nin ilk başörtülü kaymakamı olarak göreve başlamıştır (Milliyet, 12.03.2016).

¹² Resmi Gazete, Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, 08.10.2013, Sayı: 28789

SONUÇ

Cumhuriyet'in kurucu kadroları dini kamusal alanın dışında konumlandırılan ve bu özelliğinden dolayı da dışlayıcı laiklik olarak adlandırılan bir laiklik anlayışını benimsemiş, bu bağlamda dini referans ve sembolleri bireysel yaşama hapsederek kamusal alanın dışında tutmuşlardır. Bu durum dini özgürlükler noktasında bir çok sorunun ortaya çıkmasına yol açmış, bunların başında 1980'li yıllardan itibaren üniversitelerde, 1990'lı yıllardan itibaren ise üniversitelerden mezun olanların görev almaya başladığı kamu kurum ve kuruluşlarında sayısı hızla artan başörtülülerin engellenmesi gelmiştir. Tek parti döneminde oldukça katı biçimde uygulanan dışlayıcı laik politikalar çok partili siyasi hayata geçildikten sonra kısmen yumuşamış, zaman içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde dini özgürlük bağlamından koparılan başörtüsü bir rejim meselesi haline gelerek siyasi simge olarak değerlendirilmiş ve 28 Şubat postmodern darbesiyle (1997) hakim olan dışlayıcı laiklik anlayışının bir sonucu olarak tüm eğitim kurumları ile kamu kurum ve kuruluşlarında tamamen yasaklı hale gelmiştir. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti ilk iki iktidar döneminde yasağı kaldırmak için bir çok girişimde bulunmuş ancak atılan tüm adımlar dışlayıcı laiklik anlayışının hakim olduğu karar alma mekanizmalarının engellemesiyle başarısız olmuştur. Ancak üç dönem üst üste tek başına iktidara gelen Ak Parti gerek anayasa değişikliği, kanun, kanun hükmünde kararname, genelge, yönetmelik gibi yasal düzenlemelerle gerekse akademi ve bürokraside yaptığı kadro değişiklikleriyle karar alma mekanizmalarında hakim anlayış olan dışlayıcı laikliğin yerine pasif laikliği ikame ederek gerekli zemini oluşturmuş ve üçüncü iktidar döneminde yapılan yasal düzenlemelerle başörtüsü yasağı tüm eğitim kurumları ile birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında kaldırılmıştır. Bu sürecin en belirgin özelliklerinden bir tanesi başörtüsü yasağının siyasi tartışmalarla bir rejim meselesi haline getirilmesinin önüne geçilmiş ve konu temel hak ve hürriyetler çerçevesinde dini özgürlükler bağlamına çekilerek mümkün olduğunca gerilimden uzak durularak kaldırılmıştır. Bu süreçte laiklik yapısal olarak eleştirilmeyerek rejimin laik niteliği tartışma konusu haline getirilmemiş, mevcut laiklik anlayışı fonksiyonel olarak değiştirilerek dışlayıcı laiklik anlayışı yerine pasif laiklik anlayışı ikame edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkır, Ramazan (2014), Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci Ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: Chp'nin Yedinci Olağan Kurultayı, *Turkish Studies*, v.9/2 Winter s.53-65
- Aktaş, Cihan (2005), "Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar", *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, İslamcılık*, c.6, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul
- Aksiyon (28.01.2008), Başörtüsü Mutabakatının Perde Arkası, http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=16194 (27.09.2014)
- BBC Turkish (18.05.2006), Anıtkabir'de Protesto, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/05/060518_turkey_protests.shtml (25.09.2014)
- BBC Turkish (19.05.2006), Erdoğan: Baykal Komplo Kuruyor, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/05/060519_erdogan.shtml (25.09.2014)
- BBC Türkçe (13.05.2010), Anayasa Değişikliği İçin Referandum Tarihi 12 Eylül, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/05/100513_turkey_referandum.shtml?print=1 (30.09.2014)

- Çakır, Ruşen (2008). “*Türkiye tartışıyor 1: Mahalle Baskısı*”, Doğan Kitap, İstanbul
- Çarkoğlu, Ali, Toprak, Binnaz (2006), “*Değişen Türkiyede Din, Toplum ve Siyaset*”, Tesev Yayınları, İstanbul
- Çetin, Adnan (2010), “*Bir Kavramın Kısa Tarihi: Mahalle Baskısı*”, Mukaddime Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:3
- Dündar, Can (2005), “Asker de Ulemaya Sormuştu”, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/22/yazar/dundar.html> (16.09.2014)
- DW (29.10.2003), Ankara’da Türban Gerginliği, <http://www.dw.de/ankarada-t%C3%BCrban-gerginli%C4%9Fi/a-2527522> (26.09.2014)
- Eğitim-Bir-Sen (2014), Rakamlarla 28 Şubat Raporu, Ankara
- Göle, Nilüfer (1998), “*Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*”, Metis Yayınları, İstanbul
- Gür, Bekir, Çelik, Zafer (2011), “*YÖK’ün 30 Yılı*, SETA Rapor, No: 4, Ankara
- Hür, Ayşe (2010), Türbanın 60 Yıllık Serüveni, *Taraf*, <http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/turbanin-60-yillik-seruveni/13490/> (11.09.2014)
- Hürriyet (14.05.2004), Rektörler Anıtkabir’e Yürüdü, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=225645> (24.09.2014)
- Hürriyet (16.11.2005), Ulema Tartışması Büyüyor, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3528884&tarih=2005-11-16> (01.10.2014)
- Hürriyet (17.05.2006), Saldırıya Uğrayanlar Hedef Gösterilmişti, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4427771&tarih=2006-05-17> (25.09.2014)
- Hürriyet (08.06.2014), 28 Şubat Mağdurları Kamuya KPSS’siz Girecek, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26564981.asp> (01.10.2014)
- Kocaoğlu, Bünyamin (2007), Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Tepkiler, *Turkish Studies*, v.2/4 Fall, s.1297-1307
- Kuru, Ahmet (2011), “*Pasif ve Dışlayıcı Laiklik*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Milliyet (15.11.2005), Erdoğan: Türban İçin Söz Söyleme Hakkı Din Ulemasınındır, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/15/son/sonsiy33.html> (01.10.2014)
- Milliyet (19.05.2006), Cenazeden Kaçırıldılar, <http://www.milliyet.com.tr/2006/05/19/guncel/axgun01.html> (25.09.2014)
- Milliyet (05.10.2010), YÖK’ten Türban Talimatı, <http://www.milliyet.com.tr/yok-ten-turban-talimati/guncel/haberdetay/05.10.2010/1297388/default.htm> (30.09.2014)
- Milliyet (11.02.2011), Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Öğrenci Affı Kabul Edildi, <http://www.milliyet.com.tr/cumhuriyet-tarihinin-en-buyuk-ogrenci-affi-kabul-edildi/siyaset/sondakika/11.02.2011/1350967/default.htm> (30.09.2014)
- Milliyet (11.06.2014), Sınavsız Olmaz Onlar da Girsin, <http://www.milliyet.com.tr/sinavsiz-olmaz-onlar-da-girsin--gundem-1895471/> (01.10.2014)
- Milliyet (12.03.2016), Türkiye’nin İlk Başörtülü Kaymakamı, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-nin-ilk-basortulu-kaymakami/siyaset/detay/2208422/default.htm>
- NTVMSNBC (18.03.2008), Başsavcı, Ak Parti’ye Kapatma Davası Açtı, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/439256.asp> (30.09.2014)

- NTVMSNBC (05.06.2008), ‘Velev ki’ Diye Başlayan Tartışma Bitti,
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/448906.asp#storyContinues> (27.09.2014)
- NTVMSNBC (07.05.2010), Anayasa Paketine ‘Evet’,
<http://web.archive.org/web/20130314193907/http://www.ntvmsnbc.com/id/25091345/>
 (30.09.2014)
- NTVMSNBC (12.10.2011), Başörtülü Vekil Meclise Girebilir,
<http://www.ntvmsnbc.com/id/25288037/> (07.10.2014)
- Özbudun, Ergun, Hale, William (2010), “*Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey, The Case of the Ak Parti*”, Routledge, London and New York
- Özdalga, Elisabeth (1998), *Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*”,
 çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul
- Radikal (09.10.2013), Kamuda Başörtüsü Artık Serbest,
http://www.radikal.com.tr/turkiye/kamuda_basortusu_artik_serbest-1154710 (01.10.2014)
- Sabah (31.10.2013), Başörtülü Vekiller Meclis’te,
<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/10/31/basortulu-vekil-mecliste> (08.10.2014)
- Sabah (31.03.2014), Türkiye’nin İlk Başörtülü Belediye Başkanı,
<http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/31/turkiyenin-ilk-basortulu-belediye-baskani>
- Subaşı, Necdet (2005), “*Ara Dönem Din Politikaları*”, Küre Yayınları, İstanbul
- Yağcı, Alper (2008), “Kemalist Söylemde Türban: Bir Milli Kimlik Meselesi”, [Electronic Version] *Birikim Dergisi*, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=441>
 (13 Eylül 2014)
- Yavuz, M. Hakan (2011), “*Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*”,
 çev. Leman Adalı, Kitap Yayınevi, İstanbul
- Yeni Şafak (31.08.2011), 14 Yıl Sonra ‘Yasaksız’ Üniversite,
<http://www.yenisafak.com.tr/gundem/14-yil-sonra-yasaksiz-universite-338494>
 (30.09.2014)
- Yeni Şafak (09.10.2013), Başörtüsü Yargıda da Serbest,
<http://www.yenisafak.com.tr/gundem/basortusu-yargida-da-serbest-572618> (01.10.2014)
- Yeni Şafak (03.11.2015), İlk Başörtülü Hakim, <http://www.yenisafak.com/gundem/ilk-basortulu-hakim-2336044>
- Zaman (14.05.2004), Rektörler CHP’li Vekillerle Anıtkabir’e Yürüdüler,
http://www.zaman.com.tr/gundem_rektorler-chp-li-vekillerle-kol-kola-anitkabir-e-yurudu_48107.html (24.09.2014)
- Zaman (15.01.2008), Velev ki Siyasi Simge Olsun, Başörtüsünü Yasaklamak mı Gerekir?
http://www.zaman.com.tr/dunya_velev-ki-siyasi-simge-olsun-basortusunu-yasaklamak-mi-gerekir_637977.html (27.09.2014)

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Akyüz, İ. (2016). “Türkiye’de Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş Sürecinde Başörtüsü Yasağının Kaldırılması / Removal of Veil Ban in the Process of Transition from Assertive Secularism to Passive Secularism in Turkey”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9670>, p. 67-84.